

Anadolu' da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Editör
Doç.Dr. Halil İbrahim BULUT

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. BASKI 2010 SAKARYA

ISBN: 978-975-7988-85-4

Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu

Projenin Başlığı: Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Yardımcısı: Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kapak: Mehmet TÜYSÜZ

Sayfa düzeni: Harun ABACI

Bu kitabın yayın hakları Sakarya Üniversitesine aittir.

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."

Her hakkı Sakarya Üniversitesi ve Proje Yöneticisine aittir.

ALEVİLİĞİN YAZILI KAYNAKLARI BUYRUKLAR VE BUYRUKLARIN KÖKENİ

Dr. Doğan KAPLAN*

Alevilik son yirmi yıldır ülkemizde tartışılan ve bu anlamda aktüalitesini koruyan konuların başında gelmektedir. Aleviliğın popöler bir konu olmasının ardında, küreselleşmenin ve kentleşmenin etkisi yadsınamaz. Zira küreselleşme, alt kimliklerin kendilerini ifade imkânı bulmasında tetikleyici bir rol oynamışken; Türkiye özelinde elli-altmış yıllık bir süreci içeren kentleşme ise, uzun süredir toplumdan yalıtılmış ve kendi gettolarında yaşam süren toplulukların gün yüzüne çıkmasına yardımcı olmuştur.

Alevilik ya da tarihsel adıyla Kızılbaşlığın siyasi ve sosyal çeşitli sebeplerle tarih boyunca “kapalı toplum” özelliğı sergilemesi ve büyük ölçüde sözlü geleneğıe dayanması Alevilik ile ilgili kesintisiz bir tarihsel sürekliliğı engellediğı gibi yeterli ölçüde Alevi yazınsal üretiminin de olmamasına sebebiyet vermiştir.¹ Ancak bugün piyasada üç bini aşkın Alevilik-Bektaşılık çalışmasının bulunuyor olması, bahsedilen yazınsal ürünlerin olmayışıyla bir çelişki yaratmamaktadır. Çünkü çoğı amatör düzeyde yapılmış bu çalışmalar, temel kaynaklara dayanmadan afâki hazırlandığı için “farklı ve keyfi Alevilik inşaları”na sebep olarak sorunu içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Alevilik, deyim yerindeyse bir tür “bilgi kirliliğıne” maruz kalmıştır. Bu nedenle, Aleviliğın az da olsa sahip olduğı temel kaynakların tespit edilip ortaya çıkarılması ve bilimsel yayımlarının yapılması; Aleviliğın doğru anlaşılabilmesi için zorunluluk arz etmektedir. “Aleviliğın Yazılı Kaynakları Buyruklar ve Buyrukların Kökeni” başlıklı bu çalışmanın amacı, hem burada bahsedilen Aleviliğın yazılı kaynaklarının

* Dr. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Meram/KONYA, dkaplan@selcuk.edu.tr

¹ Kızılbaşlık, “göçebe kültürü”ne dayanıyor olmasının yanı sıra politik olarak desteklediğı Safevilerin, Çaldıran Savaşı’nda (1514) Osmanlılara yenilmesinden sonra Osmanlı toplumu içinde “içe kapanma” devresine girmiş; egemen toplumun düşünce biçimine muhalif olduğı için toplumdan soyutlanmış bir hayat tarzı yaşamaya başlamıştır. Sosyolojik olarak ifade etmek gerekirse Kızılbaşlık “merkezde” değil “çevrede” kalmış; merkezin kurumsal ve yerleşik yapılarından uzakta kalmış; eğitim, öğretim gibi imkânlardan yararlanamaması sonucu geleneğini büyük ölçüde “sözlü kültüre” dayalı olarak yaşatmaya çalışmıştır.

tespiti konusunda katkı sunmak hem de bu kaynakların en önemlilerinden olan Buyrukların tarihsel kökenini ortaya koymaktır.²

I. Buyruklar ve Alevi Kaynakları İçindeki Yeri

Aleviliğin varlığını sözlü kültüre dayalı olarak sürdürmesi, onun yazılı kaynakları olmadığı anlamına gelmemektedir. Alevilerin büyük ölçüde belleklerinde yaşattıkları, ama parça parça belki her Alevi evinde olmak üzere bir takım eserleri var olagelmıştır. Bu eserler önem sırasına göre *Buyruklar* (Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık, Menâkıb-ı Şeyh Safi, Hutbe-i Duvazdeh İmam), *Velâyetnâmeler* (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasani), *Hüsniye*, *Cabbar Kulu*, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, *Noktatu'l-Beyan*, *Faziletnâme-i İmam Ali*, *Maktel-i Hüseyin*, *Hadîkatu's-Suedâ* ve tomarlar

² Aleviliğin yazılı kaynakları Buyruklar ve kökeniyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008. Bu makale aşağıdaki yazma Buyruk nüshalarına dayanılarak hazırlanmıştır: 1. Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif (Makalede Gölpınarlı 198 olarak gösterilecektir): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi'nde 198 no ile kayıtlı yazma. 145 varaktan meydana gelmekte olup, Buyruk bölümü 12b-102a arasındır. 12b.de kırmızı mürekkepli (surh) yazıyla *Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif Bismillahirrahmanirrahim Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi rahmetullah* ifadesi yer almaktadır. İstinsah tarihi 1010/1601'den sonradır. 2. Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr (Makalede Gölpınarlı 181 olarak gösterilecektir): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi'nde bulunan 181 nolu mecmua. Toplam 68 varaktan oluşan bu yazmanın, Buyruk bölümü 7a-49b arasındır. Kitabın ismi vr.7a.da *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hazret-i İmam-ı Nâtik Cafer-i Sadık aleyhisselam te'lif-i Seyyid Hatayi* olarak kayıtlıdır. İstinsah tarihi 1017/1608'dir. 3. Kitab-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi (Makalede Gölpınarlı 199 olarak işaret edilecektir): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi'nde yer alan 199 nolu mecmua. 162 yapraktan müteşekkil olup, Buyruk bölümü 47a.da surhla *Kitab-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi* adıyla başlamaktadır. İstinsah tarihi 17. yüzyıl. 4. Risâle-i Şeyh Safi: Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, Ferit Uğur Kitaplığı, no:1172'de yer alan, 83 varaklık yazmadır. Buyruk bölümü *Risâle-i Şeyh Safi* adıyla 1b-61a arasındır. İstinsah tarihi: 7 Safer 1021/9 Nisan 1612. 5. Şeyh Safi Menâkıbı (Makalede Yapı Kredi): Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi yazma eserler bölümü no.24'de *Tasavvuf Risalesi* adıyla yer alan 58 varaktan oluşan bir yazmadır. İstinsah tarihi, 17.yüzyıl. 6. Hâzâ Kitâbu Makam-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi (Gökçeler Buyruğu): Sivas ili Kangal ilçesi Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına ait bir yazmadır. Sayfa esasına göre numaralandırılmış olan bu yazma, 492 sayfadır. 106. sayfada *Hâzâ Kitâbu Makam-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi kaddesallahu sirrahu'l-aziz* başlığıyla Buyruk kısmı başlamaktadır. İstinsah tarihi 11 Aralık 1848. 7. Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık (Tahtacı Buyruğu): Sefer Aytekin tarafından 1958 yılında Ankara'da *Buyruk* adıyla yayımlanmıştır. İki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Aytekin, kendi ifadesiyle elindeki yazmalardan *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık kaddesallahu sirrahu'l-aziz* adını taşıyan İzmir nüshasını esas almış ve tamamını yayımlamıştır. Bu nüshayı çalışmamızda, Tahtacı Alevilere ait olduğu için Tahtacı Buyruğu olarak isimlendirmeyi pratik bulduk. İkinci kısım ise yazarın elinde bulunan Maraş, Alaca, Gümüşhacıköy, Malatya ve iki adet Hacı Bektaş nüshalarından kendisinin seçtiği bölümlerden oluşmaktadır.

hâlinde bulunan *Alevi-Bektaşî Nefes ve Deyişleridir*.³ Son yıllarda yapılan çalışmaların da⁴ katkısıyla ülkemiz kamuoyunda bu eserlerin bilinirliği artmıştır.⁵

Bu eserler içerisinde Alevilerce en çok önem atfedilene, taliplere “yolu” açıklayan bir tür ilmihal ve akaid kitabı olarak değerlendirilen Buyruklardır.⁶ Buyruklarda şeriat, tarikat, hakikat, marifet, dört kapı, kırk makam, talib, musahib, mürebbi, rehber, mürşid, pir, yol-erkân, taliplerin birbirlerine ve mürşitlerine karşı görevleri, tac, post, tercüman, üç sünnet,

³ Mehmet Yaman, *Buyruk –Alevî İnanç-İbâdet ve Ahlâk İlkeleri*, (İstanbul: Mannheim Alevî Kültür Merkezi Dedeler Kurulu Yayınları, 2000), s.XII. Buradaki bilginin kaynağı olan Mehmet Yaman’ın araştırmacı kişiliği dışında Aleviler arasında saygınlığı olan bir dede olduğunu hatırlatalım. krsş. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Haz. Turhan Yörükân, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), s.289.

⁴ İlk elden şu çalışmalar gösterilebilir: Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Haz. Turhan Yörükân, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998); Anke Otter Beaujean, “Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not” *Tahtacılar Sempozyumu (Antalya) Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.1–8; İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: Horasan Yayınları, 2002); Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü,” *İslâmiyât*, 2003/3, s.31–54; Harun Yıldız, “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış” *HBVAD (Yaz 2004/30)*, s.323–359.

⁵ Bugün bu eserler çoğunlukla dedesoylu Alevi ailelerde, yazma kütüphanelerinde ve kısmen dedesoylu olmayan ailelerde bulunmaktadır. Esasen Alevi toplumun normal bireyleri olan taliplerde bulunmayan bu eserler, sınırlı sayıda olduğu için, “öğreti”nin açıklayıcısı durumundaki dedelerin ellerinde bulunuyordu. Aleviliğin iç örgütlenmesinde toplum kabaca ocakzâdeler-dedesoylular ve taliplerden-dedesoylu olmayanlar meydana gelmektedir. Bu anlayışa göre her Alevi aşiretinin bağlı olduğu bir dedesi vardır. Hz. Muhammed’in soyundan geldiğine inanılan ve seyyit sayılan dedelerin bağlı bulunduğu yapıya “ocak” denir. Geçmiş zamanlarda belli ölçüde eğitilmiş olan dedeler, “yol” olarak ifade edilen Aleviliği taliplerine özellikle kış ayları yaptıkları ziyaretlerde ve cem törenlerinde başta Buyruklar olmak üzere yazılı kaynaklarından hareketle öğretiyorlardı. Gerçekte özellikle evliya menkıbeleri, Hz. Ali cönkleri, Hayber’in fethi gibi destansı hikâyeler sadece Alevi toplumunda değil Sünnî Türk toplumunda da okunan ve dinlenen eserlerdi. Ancak şehrin imkânlarından uzak ücra yerlerde yaşayan Alevilerin eğitim imkânlarından yoksun kalmaları toplumun en eğitilmiş bireyleri olan dedelerin zamanla ellerinde bulundurdukları eserleri okuyamamaları sonucunu doğurdu. Bir süre sözlü kültürün bellekte yaşama özelliğinden istifadeyle cem vb. törensel uygulamaları belleklerinden yapmaya başladılar, ancak bu da bir yere kadar devam edebildi. Artık öğretilerini/yollarını açıklayan kitapları anlayamaz hâle gelmişlerdi. 1990 sonrası ülkemizde her türlü bilimsel, amatör, popüler çalışmanın nesnesi olan Aleviler ve Alevilik hakkında yayın patlaması yaşandı. Bunun sonucunda kendi tarihlerine ilgi duyan Aleviler evlerinde gizledikleri, nâ-ehle göstermedikleri eserlerini gün yüzüne çıkardılar, ya kendileri yayınladılar, ya araştırmacılara verdiler ya da kütüphanelere bağışladılar.

⁶ 1995–1997 yılları arasında değişik bölgelerden İstanbul’a göç etmiş 1623 kişi arasında yapılan bir anket çalışmasında, “Alevilik-Bektaşîlik ya da Din ile İlgili Okuduğu Kitap” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar da, Buyrukların önemi anlaşılmaktadır. Buna göre dağılım şöyle olmuştur: Cenknâmeler, 668 (% 41.16); Buyruk, 583 (% 35.92); Vilâyetnâme, 380 (% 23.41); Menkıbeler, 339 (% 20.89); Hüsniye, 326 (% 20.09); Kumru, 323 (% 19.90); Kur’an-ı Kerim, 320 (% 19.72); Cönkler, 45 (% 2.77); diğer, 127 (%7.83). bkz. Ali Aktaş, “Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi,” *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22–24 Ekim 1998)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1999), s.463.

yedi farz, sehavet, marifet, yakın, sabır, tevekkül, tefekkür, ilim, hilm, rıza, şükür, zikir, uzlet, ihsan, zikir, şükür, terk, havf, reca, zevk vb. tasavvufi-âhlaki konular işlenmektedir.⁷ Bu konular daha çok, İmam Cafer-i Sadık'a (ö.148/765) ve Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye (ö.735/1334) nispetle anlatılmaktadır.⁸

Buyrukları, mevcut el yazmalarının içeriğinden hareketle *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutmanın doğru olacağı kanaatindeyiz. Birinci grup Buyruklar, Safevilerin Kızılbaşlar üzerinde etkili oldukları 16-18. yüzyıllara ait olup kurgusunda Şeyh Safiyüddin⁹ ile oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın (ö.794/1392) sorulu-cevaplı diyalogları, İmam Cafer-i Sadık başta olmak üzere On İki İmam vurgusunun yapıldığı ve Şah Hatayi¹⁰ (ö.930/1524) başta olmak üzere çeşitli ozanların nefes ve deyişlerinin yer aldığı eserlerdir. İkinci grup ise Safevilerin I. Şah Abbas (ö. 1037/1628) zamanında artık devletleşme sürecini tamamladığı, Kızılbaşların devlet sisteminden kovulduğu döneme paralel olarak Anadolu'da Safevi etkisinden uzak sadece İmam Cafer kurgusu üzerine telif edilmiş geç dönem Buyruklardır. Esasen Aleviler arasında *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olarak adlandırılmalarına rağmen içerik olarak Safevilerden bahsetmeyen Buyrukların sayısı son derece azdır.¹¹

⁷ Buyrukların içeriği ile ilgili bkz. Doğan Kaplan, "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine", *Uluslar arası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler*, Isparta 2005, s.233-247.

⁸ Bu nedenle Buyruklar, İmam Cafer Buyrukları ve Şeyh Safi Buyrukları olarak anılmaktadır. Bu aynı zamanda bu iki kişinin "Aleviliğin" kurucu şahsiyetleri olarak görüldüğünü de göstermektedir.

⁹ Şeyh Safiyüddin, yazmalarda isminin kısaltılmış hali olan Şeyh Safi adıyla anılmaktadır.

¹⁰ Hatayi, Şah İsmail Safevi'nin (ö.930/1524) şiirlerinde kullandığı bir mahlastır. Hatayi, Alevilerce kabul gören yedi büyük ozandan biridir.

¹¹ Nitekim Buyruk yazmalarını temin etmek için yaptığımız kütüphane ve saha araştırmalarında bu ikinci gruba girecek az sayıda el yazmasına ulaşabildik. Makalede Tahtacı Buyruğu adıyla kullandığımız yazma tam da buna örnektir. İzmir bölgesi Alevilerine ait olan bu yazma *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık kaddesallahu sırrahu'l-aziz* adını taşımakta olup içerik olarak Safevilerden hiç bahis geçmemektedir. Biz, özellikle Ege ve Akdeniz bölgesine ait olan Buyruklarda Safevilerden bahsedilmemesini, tarihsel olarak bu bölgede bulunan ve Safevi Devleti'nin kuruluşunda büyük emekleri bulunan Tekelü aşiretinin ilk defa Şah Tahmasp (ö.984/1576) tarafından gözden çıkarılmasına bağlıyoruz. Tahmasp'ın ilk yıllarında onun küçük olmasını fırsat bilip devleti aralarında paylaşan Kızılbaş beyleri arasında meydana gelen mücadelelerde, daha sonra dizginleri eline alan Tahmasp, diğerlerine karşı açıkça bu oymağa cephe almış ve öldürülmelerini emretmiştir. Tekelü Ulama Sultan oymağının yok edilmesi çalışmaları karşısında 1531 yılında Azerbaycan'da Şah'a karşı ayaklanmış ancak başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti'ne sığınan Ulama Sultan, Kanuni Süleyman'ın vezir-i a'zamı İbrahim Paşa'yı etkileyerek Osmanlı'nın Irakeyn seferini yapmasını sağlamıştır. Tekelü aşireti II. Şah İsmail zamanında itibarını tekrar sağladıysa da I. Şah Abbas (ö.1037/1628) zamanında asıl öldürücü darbeyi yemişlerdir. Kendilerine vazife verilmediği için devlete sadakatten vazgeçtikleri için Şah öfkesinden hepsinin öldürülmesini emretmiş, bunun üzerine çoğu öldürülmüştür. bkz. Faruk Sümer, *Safevi*

II. Buyrukların Kökeni

A. Buyrukların Ortaya Çıktığı Dönem

Elde bulunan Buyruk el yazmalarının çoğunun isminin Şeyh Safiyüddin'e nispet edilmiş olması ve içerik olarak konuların genelde Şeyh Safiyüddin ile oğlu Şeyh Sadreddin arasındaki diyaloglar şeklinde geçmesi, Buyrukların Safeviler döneminde ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Nitekim mevcut yazmalarda yapılacak yüzeysel bir inceleme bu saptamaya ilişkin başka somut veriler de vermektedir.¹²

Gölpınarlı 198'de tarikata giriş erkânı anlatılırken, “İbtida-yı Sâlik Erkân-ı Şah Dehmaz”¹³ ifadesinin kullanılmış olması, “yolun esaslarının” Şah Tahmasp (ö.984/1576) zamanında ortaya konduğunu, dolayısıyla Buyrukların da ilk defa onun zamanında ortaya çıktığını gösterir. Yine Buyruklarda “Nesepnâme” adıyla verilen Safevi şeceresinde silsilenin başında Şah Tahmasp'ın zikredilmesi de Buyrukların onun döneminin ürünleri olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.¹⁴

On yedinci yüzyıla ait *Yapı Kredi Buyruğu*'nda tarikata giriş ritüeli anlatıldıktan sonra talibin dua etmesi istenir. Burada, talibin dua etmesi istenen kişiler zikredilirken on iki imamlar ve Safevi şahları zikredilmiş ve ruhlarına dua edilmişken “devam-ı devlet ve baka-i saltanat-ı Şah Ali Abbas Paşa” denilerek Şah Ali Abbas'ın (ö.1077/1667) saltanatının devamı için dua edilmiştir.¹⁵ Yine 17.yüzyıla ait *Gölpınarlı 199*'da ise aynı duanın sonunda “ve Erdebil'de yatan Şeyh Seyyid Safi ve Sultan Hatayi padişahın ve sürdükleri yolların ve erkânların, tevhidlerin ve ulu azim

Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), s.57-65, 169-170.

¹² Ayrıca üç yılı aşkın sürede yaptığımız kütüphane ve alan araştırmalarında elde ettiğimiz yazma eserlerin, dönemsel olarak 16. yüzyılı göstermeleri de Buyrukların, ilk defa bu yüzyılda ortaya çıktığını gösteren şekilsel bir veridir.

¹³ *Gölpınarlı 198*, vr.58a.

¹⁴ Bkz. *Gölpınarlı 198*, vr.57a; 199, vr.76b; *Gökçeler*, s. 216-217. İlgili şecere şöyledir: Şah Dehmaz b. Seyyid Şah İsmail b. Seyyid Şah Haydar b. Seyyid Şah Cüneyd b. Seyyid Şah İbrahim b. Seyyid Kutbuddin b. Seyyid Şeyh Salih b. Seyyid Şeyh Muhammed b. Seyyid Şah Ivaz b. Seyyid Şah Feyruz b. Seyyid Şah Mehdi b. Seyyid Şah Ali b. Seyyid Şah Muhammed b. Seyyid Şah Hüseyin b. Seyyid Ebu'l-Kasım b. Seyyid Şah Sabit b. Seyyid Şah Dâna b. Seyyid Şah Davud b. Seyyid Şah Ahmed b. Seyyid İmam Musa-i Kazım b. İmam Cafer-i Sadık b. İmam Muhammed Bakır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ebu Talip Ali el-Murteza kerremallahu vechehu salâvâtullahi aleyhim ecmain. Bu Buyruklarda, Şah Tahmasp'la başlayan şecere verildikten sonra Şah Tahmasp'ı öven uzunca bir şiire yer verilmiştir. Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.20b; 198, vr.57a; 199, vr.76b; *Gökçeler*, s.216-217.

¹⁵ *Yapı Kredi*, vr.24a-24b. Safevi tarihinde üç tane Şah Abbas vardır. Bunlar I. Şah Abbas (1587-1628), II. Şah Abbas (1642-1667) ve III. Şah Abbas (1732-1736)'tır. Ancak kendisine dua edilen Şah Ali Abbas, ilgili şecerede, Muhammed Hudabende (1578-1587), I. Şah Abbas (1587-1628) ve Şah Safi (1628-1642)'den sonra zikredilmiştir ki, bu da Şah Ali Abbas'ın, 1642-1667 yıllarında hüküm süren II. Şah Abbas olduğunu göstermektedir.

cem'iyetlerinin zevki ve safasının ve cümle tahta geçen evlatlarının ve mürşid-i kâmil Süleyman-ı zaman şahımızın dem-i devleti ve dem-i devranı hürmeti hakkıyçun gerçeğe Hû" denilerek "Zamanın Süleyman"ı (Süleyman-ı zaman) olarak nitelendirilen ve II. Şah Safi (Şah Safi-i Sâni) olarak da bilinen I. Süleyman'a (1667-1694) dua edilmiştir.¹⁶

Şeyh Safi *Buyruklarında*, sık sık şiirlerine yer verilen Şah Hatayi'nin uzunca bir şiirinde "yolun" Şeyh Safi tarafından kurulduğu ve "Hatayi buyruğu" olduğu açık bir şekilde anlatılmaktadır. Şiirin bir kısmı şöyledir:

Evvel ol Allah'ın adı gelupdür
Cümle ibadetlerin beyanı tevhid
Şeyh Sâfi'nin armağanı tevhid

Her kim Şeyh Sâfi'nin emrini tutmaz
Yüzü kara kalur menzile yetmez
Muhammed Ali ana şefaata itmez
Sufi kardaşların erkânı tevhid

Şah Hatayi tevhid bahr-i ummândır
Tevhid etmeyenler âl-i Mervandır
Şeyh Seyyid Sâfi'den armağandır
Mümin olanın imanı tevhid

Yol oğlu musun sufi? Bu yolu kurdu Sâfi
Bu yola terkenin kalbinde gerek insafi
Kalbi arı gerek sözü duru gerek
Bu yola yakışmağa bir ihlas yari gerek

Mana vardı seksane yetdi, Ali özün şehid etdi
Erenler bu yolu Şeyh Sâfi doğru getdi
Mana vardı doksana özünden Hak doğsana
Seni yoldan azdırır uyma sözü noxsana

Mana vardı yüze, yüz gören çıkmaz yüze
Bu Hatayi buyruğudur armağan geldi bize¹⁷

Tüm bu açıklamalardan sonra mevcut *Buyrukların*, Safeviler döneminde ve en erken Şah Tahmasp zamanında (1524-1576) üretilmiş metinler olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹⁶ *Gölpınarlı* 199, vr.158b. Burada Şah Ali Abbas'a ve I. Süleyman'a dua edilmesi aynı zamanda *Buyrukların*, sahip oldukları döneme göre güncellendiklerini de göstermektedir.

¹⁷ *Gölpınarlı* 199, vr. 158b-161b. Bu 26 dörtlükten meydana gelen uzunca şiirin ilk beş dörtlüğü yayımlanmış şu Hatayi divanlarında da yer almaktadır. bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatayi Divanı-Şah İsmail-i Safevi Hayatı ve Nefesleri*, (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1956), s.47-48, Şiir no:9; Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâi Külliyyatı*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), s.453-454, Koşmalar no: 1.

B. Buyrukların Kaynakları

1. Temel Dini Kaynaklar: Kur'an-ı Kerim ve Hadisler

Buyruklarda konu anlatımlarında sıklıkla ayet-i kerimelere ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözleri demek olan hadislerle çeşitli şekillerde göndermelerde bulunmaktadır. Buyruklarda en çok kullanılan ayet, sufilere "biat ayeti" olarak da adlandırdıkları Fetih Suresi 48/10. ayetidir.¹⁸ Bu ayet çeşitli bağlamlarda kullanılmakla beraber daha çok, "tarikata giriş" töreninde kullanılır. Yola girmek isteyen bir talibe, giriş töreni sonunda söylenerek girdiği yolun önemi, Allah'a biat etmiş gibi olduğu ve verdiği sözden dönmemesi vb. hususlar hatırlatılmış olur. Buyruklarda, bu ayet dışında işlenen konuyu temellendirmek için kullanılan daha birçok ayet-i kerime bulunmaktadır.¹⁹

Buyruklarda hadis olarak da birçok rivayete yer verilmiştir. Burada bu çalışmanın hacmini aşacağından sadece birkaçına yer vermek istiyoruz: "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır", "Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir", "Ben ve Ali bir nurdanz, Ya Ali! Eten etimdir, bedenim bedendir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, sen bendensin ben senden", "Küçük cihaddan (gaza) döndük, büyük cihada (gaza) geldik", "Ali, dünya ve ahiret kardeşimdir", "Ya Ali! Sen bana Musa'nın yanındaki Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir", "Lâ fetâ illa Ali lâ seyfe illa Zülfikar", "Müminler ölmezler, fenâ âleminde bekâ âlemine intikal ederler", "Kendini bilen rabbini bilir", "Ahdine vefalı

¹⁸ Ayetin meali şöyledir: "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." Ayetin geçtiği bazı Buyruklar için bkz. *Gölpınarlı* 198, vr.51a, 60a; 199, vr.77b-78b; *Yapı Kredi*, vr.23b-25a; *Gökçeler*, s.221-224; *Risale-i Şeyh Safi*, vr.16a-16b; *Tahtacı Buyruğu*, s.21-24.

¹⁹ Burada bir makalenin hacmini aşacağı için Buyruklarda geçen ayetleri tek tek göstermek yerine sure ve ayet numaralarını göstermekle yetiniyoruz. Ayetler *Gölpınarlı* 198 ve *Tahtacı Buyruğu*'nda geçtiği sıraya göre verilmiştir: En'âm, 6/1; İbrahim, 14/19; Nahl, 16/3; Furkan, 25/59; Ankebût, 29/61; Rûm, 30/22; Lokman, 31/25; Yâsîn, 36/81; Mü'min, 40/57; Zuhruf, 43/9; Teğâbün, 64/3; Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Şûrâ, 42/11; Bakara, 2/34; A'raf, 7/179; Rûm, 30/7; Ahzâb, 33/41; Ahzâb, 33/72; Yûsuf, 12/53; Tevbe, 9/67; Yunus, 10/48; Enbiyâ, 21/38; Neml, 27/71; Secde, 32/28; Yâsîn, 36/48; Mülk, 67/25; Yûnus, 10/62; Furkan, 25/23; Bakara, 2/30; Mâide, 5/67; Nisâ, 4/59; A'raf, 7/22; Tâ hâ, 20/121; Enbiyâ, 21/69; Saf, 61/13; A'raf, 7/172; Yâsîn, 36/60; Âl-i İmrân, 3/159; Mâide, 5/109, 116; Tahrim, 66/8; Bakara, 2/222; Tevbe, 9/4; Âl-i İmrân, 3/97; Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/90; Bakara, 2/153; Yûsuf, 12/20; Münâfikûn, 63/8; Bakara, 2/201; Beyyine, 98/8; Talak, 65/3; Kehf, 18/110; Haşr, 59/21; A'raf, 7/143; Mü'minûn, 23/101; İsrâ, 17/32; Kehf, 18/110; Âl-i İmrân, 3/51; Zuhruf, 43/64; Tahrim, 66/8; Yûsuf, 12/20; Hac, 22/78; Bakara, 2/153; Münâfikûn 63/8; Talâk, 65/2-3; Mâide, 5/119; Kasas, 28/88; Yâsîn, 36/1-2; Fussilet, 41/53; Fetih, 48/1-2, 27; İnsan, 76/12-14; İnsan, 76/19-21; Âl-i İmrân, 3/31.

olmayan dini de yoktur”, “Müminin kalbi, Allah'ın evidir”, “Toplumun efendisi, fakirlerin hizmetçisidir.”²⁰

2. Tasavvufi Kaynaklar: Safvetu's-Safa, Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi ve Tarikatnâme

Elyazmalarının da açıkça gösterdiği üzere Buyruklar, Safeviler döneminde kuvvetle muhtemel Şah Tahmasp zamanında ortaya çıkmıştır. Şimdi burada cevabı bulunması gereken soru şudur: Acaba Buyruklar telif eserler midir, yoksa başka bir eserden esinlenerek oluşturulmuş metinler midir? Bu sorunun cevabını kesin bir şekilde vermek mümkün görünmemekle birlikte, bize göre doğru olan Buyrukların orijinal telif eser/ler olmayıp tasavvufi eserlerden esinlenerek yazılmış anonim metinler olduklarıdır. Burada üzerinde durmak istediğimiz üç metin vardır; *Safvetu's-Safa*, *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi* ve *Tarikatnâme*.

a. Safvetu's-Safa ve Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi

Çalışmada kullandığımız Buyruk nüshalarının ismi *Menâkıb-ı Şeyh Safi*, *Risâle-i Şeyh Safi* vb. olduğu gibi ayrıca yukarıda çeşitli Buyruklarda “Şeyh Safi Menâkıbı,” “Menâkıb-ı Şerif,” “Şeyh Safi Menâkıbında şöyle buyurdu,” “Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık,” “Menâkıb-ı Evliya” vb. isimler sıklıkla geçmektedir. Biz bu ifadelerden hareketle Buyrukların orijinalinin *Menâkıb-ı Şeyh Safi* adlı eser ya da eserlere dayandığını düşünmekteyiz. Literatüre baktığımızda Şeyh Safiyüddin'in Menâkıbı olarak karşımıza XIV. yüzyılda Farsça yazılmış *Safvetu's-Safa*²¹ ve bu eserin dördüncü bölümünün Türkçe'ye çevrilmiş hâli olan *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi* çıkmaktadır.

Safvetu's-Safa, Şeyh Safiyüddin'in menakıbı hüviyetinde olup Şeyh Sadreddin (ö.794/1392) tarafından İbn Bezzaz adıyla bilinen müridi Derviş Tevekküli b. İsmail b. Hacı Erdebili'ye yazdırılmıştır. İbn Bezzaz tarafından 759/1358 yılında yazımı tamamlanan bu eser bir mukaddime ve on iki bölümden meydana gelmektedir. Şeyh Safi'nin şeyhi İbrahim Zahid Gilani'yle (ö.700/1300) tanışması dâhil tüm hayat hikâyesini, kerametlerini, öğrencilerini, mezhebini, çeşitli ayet ve hadislerle ilgili görüşlerini vb. konuları menâkıbnâme geleneğine uygun olarak anlatmaktadır. Bu hacimli eser daha sonra Şah Tahmasp'ın (ö.984/1576) isteği üzerine Mir Ebu'l-Feth (ö.977/1569) tarafından bir takım değişikliklere (tashih ve tenkih) maruz

²⁰ Buyruklarda geçen hadisler ve Sünni ve Şii kaynaklardan yapılmış tahrirleri için bkz. Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s.68-71.

²¹ Keşfu'z-Zunûn'da, *Menâkıbu's-Şeyh Safi* olarak *Safvetu's-Safa* ve *Mukşifu'l-Kulûb* isimleri geçmektedir. bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Haz. M.Şerefettin Yalçakaya-Rifat Bilge, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1971), II, s.1842.

kalmıştır. Bu değişiklikler daha önce geçtiği üzere Şeyh Safi'nin Sünni-Şafii çizgide olduğunu gösteren ifadelerin kaldırılarak yerine onun İsna-Aşeri (Caferi) olduğunu gösteren cümlelerin konması şeklinde olmuştur.²²

Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi ise *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümü olan "Kelimât ve Tahkikât"ın Farsça'dan Türkçeye çevirisidir.²³ Kitabın girişinde mütercim, çevirdiği kitabın evliyalardan kutbu, mürşid-i kâmil Şeyh Safiyüddin'in Menâkıb adıyla meşhur *Kitab-ı Makâlât*'ı olduğunu ve dostlarının isteği üzerine bu kitabı Farsça'dan Türkçeye çevirdiğini söylemektedir.²⁴

Bu iki eser, içerik olarak Buyruklarla paralellik arz etmemektedir. Ancak, biz ilk defa Şah Tahmasp tarafından yazdırılmış olduğuna inandığımız Buyrukların, Kızılbaş müritlerin büyük saygı duyduğu Şeyh Safi'nin yaşayan hatırasına binaen bu eserden mülhem olarak Menâkıb olarak adlandırıldığını düşünüyoruz. Şah Tahmasp, tabir yerindeyse, Buyrukları büyük dedesi Şeyh Safi'nin meşhur Menâkıbı'nın yerine ikame etmiştir.

b. Tarikatnâme

Tarikatnâme, Eşrefoğlu Rumi'nin (ö.874/1469) tarikat müritleri için hazırlanmış bir eseridir.²⁵ Eşrefoğlu'nun *Tarikatnâme* adlı eseri, tarikat

²² Safvetu's-Safa'nın uğradığı tahrifle ilgili ayrıntılı incelemeyi Şah Tahmasp öncesine ve sonrasına ait nüshaları karşılaştırarak inceleyen Ahmed Kesrevi ve Zeki Velidi Togan yapmıştır. bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebâreş*; Zeki Velidi Togan, "Sur l'Origine des Safavides" *Mélanges Louis Massignon*, 345-357.

²³ Safvetu's-Safa'nın bir bölümünün Türkçeye çevirisi olan bu eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır: a. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü no:465. *Kitâb-ı Menâkıb-ı Sultan-ı Evliya Sultan Şeyh Safi kaddesallahu sırrahu* adıyla, İstinsah tarihi 968/1560, 108 varak. b. Süleymaniye Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü no:2642 153 yaprak. c. Süleymaniye Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü, no: 6491. Müstensihisi: Bo(u)ztafani Şeyh Turabi Semsuddin Hacı Dede tarik-i Naksibendi Mustafa Efendizade. İstinsah tarihi: 1254/1838, 121 yaprak. d. Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi, Kemankes Bölümü no: 247. *Hâzâ'l-Kitâbu'l-Makâlât el-Meşhûr bi'l-Menâkıb Hazret-i Kutbu'l-Evliyâ Hâdi'l-Asfiyâ Şeyhu'l-Muhakkikîn ve Murşidu'l-Kâmilîn ve Pişvâ-yı Ehli'l-Yakîn ve Habîbu Rabbi'l-Âlemîn Sultan Şeyh Safiyüddin kaddesallahu sırrahu'l-aziz* adıyla, İstinsah tarihi: Rebiulahir 966/1559, 137 varak. e. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes Bölümü, no: 412. Müstensihisi: Osman b. Mustafa. İstinsah tarihi: 1028/1618, 140 varak. f. İran Kitâblhâne-i Âsitân-ı Kuds Kitaplığı, *Tezkire-i Şeyh Safiyüddin* adıyla kayıtlı 1145/1732 tarihi öncesine ait yazma, 145 varak. g. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Gaziantep Koleksiyonu no: 27 HK 233, Menâkıb-ı Şeyh Safiyeddin adıyla, 87 varak, tarihsiz. Bu yazma eserlerde metin tahrifatı ile ilgili mukayeseli bir çalışma için bkz. Sönmez Kutlu, "Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: Safvetu's-Safa'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden," *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007/20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, s.21-32.

²⁴ *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi*, (Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi Kemankes 247), vr.1b-2b.

²⁵ Alevi ve Bektaşilerce çok sevilen Eşrefoğlu Rumi'nin tam adı Abdullah Rumi b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Suyufi'dir. Eşrefoğlu, Eşrefzâde, Eşref-i Rumi,

müritlerine edep erkân öğretmek için kaleme alınmıştır. Şeyh-mürit ilişkileri, bir sufide bulunması gereken özellikler, bir şeyh tutmanın önemi, nefsi terbiye etme yolları, tevbenin önemi, şeriat-tarikat-hakikat kardeşliği, zikrin önemi, abdest almanın ve namaz kılmanın önemi, dervişliğin alâmeti olan tac ve hırkanın önemi gibi konulardan bahsedilir.²⁶ *Tarikatnâme*'nin en önemli özelliği Hz. Ali ve ehl-i beyti sevmenin önemiyle ilgili çok fazla bilgininin yer almasıdır. Bu eserin Buyruklara esin kaynağı olduğu nokta belki de burasıdır. Şimdi *Tarikatnâme* ile Buyruklarda paralel anlatılan konulardan birkaç örnek verelim.

Eşrefoğlu, dört halifeyi övücü ifadelerle anarken Hz. Ali'yi uzunca anlatmış, bu meyanda "Ben ilmin şehriyim Ali kapısıdır" hadisini zikrettikten sonra Buyruklarla paralel bir şekilde "lahmuke lahmi" olayını anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendine kardeş edinmiş ve ona "etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur," "senin ile benim aramda kimse yoktur" demiştir. Mümin olan ashab bunu işitince "âmenna ve saddeknâ" demişler; münkirler ise gömleği görmek istemişlerdir. Gömleğe baktıklarında başı iki, gövdeyi bir görmüşlerdir. Yani bir gömlekten iki baş göstermişlerdir. Hariciler, bu sözden maksadın akrabalık olduğunu söylemişler; "bedenin bedenimdir" amcaoğlu olduğu içindir, "etin etimdir ve kanın kanımdır" ifadesi Fatıma ve Hasan-Hüseyin'den dolayıdır, "ruhun ruhumdur" ise tüm ruhlar Hz. Resul'un ruhundan olduğu içindir diye açıklama yapmışlardır.²⁷

Abdullah İzniki ve Abdullah-ı Rumi adlarıyla da bilinmektedir. İznik doğumlu olan Eşrefoğlu Rumi, tasavvuf yolunda önce Hacı Bayram Veli'ye on bir yıl hizmet etmiş onun damadı ve Bayramiye tarikatının İznik halifesi olmuştur. Ardından şeyhi onu, seyr-i sülukunu tamamlaması için Suriye-Hama'ya Abdülkadir Geylani'nin (ö.561/1166) beşinci göbekten torunu Hüseyin Hamevi'nin yanına göndermiştir. Daha yaşarken büyük bir veli olarak kabul gören Eşrefoğlu, Hama'dan İznik'e dönerek Eşrefiyye'nin temelini atmıştır. Eşrefiyye, kimilerine göre Bayramiyye ve Kadiriyye tarikatlarının birleşmesinden ortaya çıkan bir tarikat iken kimilerine göre de Kadiriyye tarikatının Anadolu'daki bir koludur. Abdülkadir Geylani'den sonra Kadiriğin ikinci piri sayılan Eşrefoğlu'nun Türklerin tasavvufi ahlakı benimsemelerinde önemli rol oynamış *Müzekki'n-Nüfûs*, *Tarikatnâme* adlı iki kitabıyla şiirlerinin yer aldığı *Divan* adlı bir eseri vardır. Bkz. A.N.Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmi," *DİA*, XI, s. 480-482; Mustafa Kara, "Eşrefiyye," *DİA*, XI, s. 477-479.

²⁶ Eşrefoğlu'nun *Tarikatnâme*'si ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla iki çalışma yapılmıştır. bkz. Esra Keskinç, *Eşrefoğlu Rumi Tarikatnâme*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996); Güner Oymak, *Eşrefoğlu Abdullah, Tarikatnâme*. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999). Bu çalışmalardan birincisi daha sonra yayımlanmıştır. Bkz. Eşrefoğlu Rumi, *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinç, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002). Her iki araştırmacının da ulaşabildikleri *Tarikatnâme* nüshaları geç sayılabilecek bir döneme (19. Yüzyıl) aittir. *Tarikatnâme*'den yapacağımız alıntılar Keskinç'in yararlandığı İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 441 nolu yazmaya göredir.

²⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.11b-12a. Eşrefoğlu, burada Muhyiddin İbn Arabi'nin "kadim ruh Muhammed ile Ali'nindir, evvel hazret-i Resul'un ruhu yaratıldı, ardınca Ali'nin ki" sözünü söylediğini ifade eder.

Eşrefoğlu, dört halifeyi sevmenin öneminden bahsederken, bu dört kişiden birinin fazla sevilmesinde bir sakınca olmadığını; ancak Hariciler ve Rafiziler gibi birini sevip diğerlerine sövmenin doğru olmadığını ve böyle yapanların münafık olacağını söyler. Ardından dervişlere, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı sevmelerini, ancak meşayih silsilesi sadece Hz. Ali'ye çıktığı için en çok Hz. Ali'yi sevmeleri gerektiğini söyler.²⁸

Eşrefoğlu, Hz. Muhammed'in soyundan bahsettiği müstakil bir bölümde de on iki imamlardan ve on dört masumdan da bahseder. Eşrefoğlu on dört masumun bilinmesi gerektiğini söyleyerek bunların Hz. Peygamber'in erken yaşta vefat eden çocukları, Hz. Ali'nin oğlu Muhsin ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düşen çocukları olduğunu ifade eder. Ayrıca o, ehl-i beyte zulmeden Yezid ve Mervan'dan "lain/mel'un" diye bahseder.²⁹

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye halka zikrini öğretmesinin anlatıldığı bölümde sufilikten de bahsedilmiştir. Burada sufi ve derviş olanın Muhammed ve Ali deminden olması, duvazdeh imamı, cehardeh masumu bilmesi, tevella ve teberra etmesi gerektiği söylenir.³⁰ Yine dervişlikte tac ve hırka giymenin anlatıldığı bölümde, tac ve hırkanın Hz. Peygamber'in sünneti olduğu ve ondan Hz. Ali'ye kaldığı söylenmiştir. Tacın terklerinin sayısının farklı olduğu ve her birinin bir anlamı olduğu söylenir. Hz. Muhammed'e inen tacın terkinin tek mi çift mi olduğu bilinmemekle birlikte altı yöne işaretten altılı terk, On İki İmama işaretten on iki terklı tac giydiği ifade edilir.³¹

Tarikatnâme'de dervişlikte insafın Cebrail'den kaldığı anlatılırken aynı olay Buyruklarda tarik çalmanın Cebrail'den kalmasıyla ilgili olarak anlatılır. Cebrail, Hz. Peygamber'e gelip selam verdiğinde peygamberimiz sadece dizleri üzerine durup selamını almış; Hz. Ali geldiğinde ise ayağa kalkıp izzet edermiş. Bu konuda sıkıntıya giren Cebrail'e peygamberimiz, kendisi yaratıldığında doğuda ve batıda gördüğü iki yıldızdan birinin kendi ruhu diğerinin ise Hz. Ali'nin ruhu olduğunu söylemiştir. Sonuçta Cebrail'in sıkıntısını Hz. Ali halleder ve Cebrail de insafa gelir.³²

²⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.17a-17b. Dört halifenin mümeyyiz vasıflarıyla övgüleri için bkz. vr.11a-11b. Eşrefoğlu'nun Hz. Ali'yi ve ailesini fazla sevmesi kendi ifadelerine bakılacak olursa, Hz. Ali'nin Şah-ı Velâyet olmasından kaynaklanmaktadır.

²⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.17b-20b.

³⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.69b-73a.

³¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.75a-75b. Devamında, tac ve hırka kelimelerini meydana getiren harflerin simgesel anlamları üzerinde durulur. Buna göre, tac kelimesi üç harften meydana gelip "te" harfi tamamlık "elif" harfi doğruluk ve "cim" harfi cemel anlamına gelmektedir. Keza hırka kelimesi de üç harften meydana gelip "ha" hilkat, "ra" riyazet ve iradet, "kaf" kadirlik anlamına gelmektedir. bkz. 76a.

³² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.12b-13a. Buyruklarda ise bu anlatımın benzeri Cebrail'in kibirlenmesiyle ilgili anlatılır.

Tarikatnâme'de Alevi-Bektaşî kültüründe yaygın olarak bilinen Hz. Ali'nin kendi cenazesini götürmesi olayı da anlatılmaktadır.³³

c. Fütüvvetnâmeler

Kelime anlamı gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamına gelen ve aslı sufiliğe dayanan fütüvvet, terim olarak Allah'ın emirlerini muhafaza, Resulullah'ın sünnetine uymak ve Allah dostlarıyla sohbet etmek anlamına gelir.³⁴ Fütüvveti, ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için ise şükretmek olarak tanımlayan İmam Cafer Sadık, fütüvvet ile ilgili ilk söz söyleyen kişidir.³⁵

Fütüvvetnâmeler, İslam dünyasında II/VIII. yüzyılda tasavvufi bir terim olarak ortaya çıkan, ancak VII/XIII. yüzyıldan itibaren toplumsal, ekonomik ve siyasi açılımları bulunan bir yapıya dönüşen fütüvvet anlayışının bir yansıması olarak kültürümüze girmiş eserlerdir. Fütüvvet teşkilatının gelişimine paralel olarak *Sufi Fütüvvetnâmeleri*, *Fütüvvet Teşkilatı Fütüvvetnâmeleri* ve *Ahi Loncaları Fütüvvetnâmeleri* olmak üzere üç fütüvvetnâme türü mevcuttur. Anadolu'da ortaya çıkan fütüvvetnâmeler, ahiliğin âdâp, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan, teşkilat mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolu'sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklardır.³⁶

Fütüvvet ehlinin meslek loncaları olarak örgütlenmeleri sonraları kemer (şedd) kuşanmaları, şalvar giymeleri, tuzlu su içmeleri, her sanatın bir piri olduğuna inanmaları vb. törensel bir takım araçlar ortaya çıkmıştır.³⁷

³³ Bkz. Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.13a-16b. Hz. Ali, öleceğinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e "beni kefeleyip tabutumaya koyun, yüzü örtülü bir Arap gelecek, namazımı kılacak, tabutumunu alıp götürecektir, sakın karışmayın" der. Ertesi gün tabutu gelen yüzü peçeliye verirler, ancak meraktan adamın peşinden giderler, bakarlar ki yüzü örtülü adam babaları Hz. Ali'dir. Onlara tekrar namazını kıldırır ve buldukları yere gömmelerini ister.

³⁴ Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), s.1.

³⁵ Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. Şerif, (Kahire: Matâbiu Müessese Dâri's-Şuab, 1989), s.478.

³⁶ Abbasi halifesi Nâsır-lidinillah'ın (1180-1225) fütüvvet teşkilatını kendisine bağlayarak resmileştirmesi ve mensubu olduğu İmamiye mezhebine göre şekillendirmesi ve yine Ahilik içinde yazılan fütüvvetnâmelerin de 'Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç bulunmaz=Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zulfikâr' sözünün rehberliğinde fütüvvetin başı olarak Hz. Ali'yi göstermeleri, başlangıçta Sünnî temelli olan fütüvvet anlayışının Şii eğilimler göstermesine yol açmıştır. bkz. Süleyman Uludağ, "Fütüvvet," *DİA*, XII, s.259-261; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme," *DİA*, XII, s.264-265; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnâmelere Göre*, s.1-2; aynı yazar, "Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdik'a Dair Bir İnceleme", *HBVAD*, (Güz 2006/40), s.105-106.

³⁷ Örneğin Abbasi halifesi Nâsır li-dinillah, fütüvvet teşkilatını kendisine bağladığında örgütün şalvarını giyerek *seyyidu'l-fityân/yiğitlerin başı* olmuştu. Bkz. Süleyman Ateş, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Ankara: AÜF Yayınları, 1977), s.4.

Anadolu'da en yaygın ve adâp-erkân bakımından en geniş fütüvvetnâme Razavi fütüvvetnâmesidir. Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâeddin Hüseyini Razavi'ye (ö.931/1524'ten sonra) ait olan bu eser *Miftâhu'd-Dekâyık fi Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâyık* adını taşımasına rağmen fütüvvet ehli arasında *Fütüvvetnâme-yi Kebir* adıyla bilinir. En erken nüshası 931/1524 tarihine ait olan bu eser, daha sonra yazılan pek çok fütüvvetnâmeye kaynaklık teşkil etmiştir.³⁸

Anadolu'da en yaygın olan bu Razavi fütüvvetnâmesinde, Razavi'nin ifadesiyle fütüvvetdârlar arasında söylenen ve işlenen erkân kaleme alınmıştır. Tövbe almak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, şedd kuşanmak, şeddin şartları, erkânı, şakirdi revan etmek, helvayı cefnenin senedi, erkânı, pişirilmesi, paylaşılması, bir şehirden diğer şehre götürülmesi ve mahfil ehlinin birbirinden hak talep etmesi gibi konular işlenir. Ayrıca, fütüvvetin kısımları, dereceleri, fütüvvete alınmayan kimseler ve fütüvvetten düşüren haller, fütüvvet ehlinin vasıfları, fütüvvet sahibi peygamberler ve Hz. Ali'nin kemer (şedd) kuşanması, lahmuke lahmi vb. olaylar Gadir-i Hum olayına paralel anlatılır. Eser, soru-cevap bölümüyle bitirilir.³⁹

Buyruklarda geçen traş erkânı, Hz. Ali'ye kemer bağlanması, helva-yı cefnenin hikâyesi, talibin yol içinde bilmesi gerekenler, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir gömlekten baş göstermeleri (lahmuke lahmi anlayışı), tevellâ ve teberrâ anlayışı, on dört masum-ı pak, on yedi kemerbeste vb. konular fütüvvetnâmelerle büyük benzerlik göstermektedir.

3. Hurûfi Metinleri

Hurûfilik, Fazlullah Esterabâdi (ö.796/1394) tarafından kurulmuş, harflerin kutsallığına ve her bir harfin bir sayısal değeri olduğu anlayışına dayanan batını bir yaklaşımdır. İslam dünyasında harflerin kutsallığı düşüncesi daha önce Hallâc-ı Mansur (ö.309/922), İbn Arabi (ö.638/1240) vb. de görülmekle beraber Fazlullah tarafından sistemli bir yapıya kavuşmuştur. Hurûfilige göre Arapça'da 28, Farsça'da ise 32 harf vardır. Bu sistemde bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde doğuştan gelen yedi siyah hat vardır; iki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar "hutût-ı ümmiye=anne çizgileri" dir ve hâl ve mahal olarak hesaplanınca on dört ederler. Bir de erkekte ergenlik çağında ortaya çıkan yedi hat vardır; sağ ve sol yanda iki bıyık, iki sakal, iki burun hattı ve alt dudak altındaki hat. Bunlara da "hutût-ı ebiyye=baba çizgileri" denir. Bunlar da, hâl ve mahal olarak on dört ederler ve toplamda yirmi sekiz olurlar. Bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde

³⁸ Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre*, s.8.

³⁹ Sarıkaya, *a.g.e.* 9.

temsil edildiği ileri sürülür.⁴⁰ Hurûfilîğe göre kâinat üç devir üzerinedir; nübüvvet, imamet ve ulûhiyet. Nübüvvet, Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile son bulmuştur. İmamet, Hz. Ali ile başlamış on birinci imam Hasan el-Askeri ile bitmiştir. Mehdi olan Fazlullah'ın zuhuruyla da ulûhiyet devri başlamıştır ve ondan sonra gelenler onun buyruğuna tabi olmak zorundadırlar.⁴¹

Buyruklarda, Hurufilik izlerine rastlanmaktadır. Özellikle insan bedeni ile ilgili Hurufiliğin yaptığı soyutlamalara Buyruklarda da rastlanmaktadır. *Risâle-i Şeyh Safî*, Hurûfilîğin izlerinin en açık görüldüğü yazmadır. Diğer yazmaların aksine dört kapının yedişer makamı olduğu söylenerek toplamda yirmi sekiz makam olduğu ifade edilmiştir. Yirmi sekiz makamın gerekçesi de Kur'an harflerinin yirmi sekiz olması, Allah'ın gökleri ve yeri yedişer kat yaratması vb. Hurufi düşüncelerle paralel bir anlatım yapılmıştır.⁴²

Buyruklarda, baş, alın, kaş, göz, burun, göz, kulak vb. insan uzuvları kullanılarak Kızılbaşlık yolunun esaslarına yönelik yorumların yapıldığını görürüz. Örneğin *Gökçeler Buyruğu*'nda, "eğer sorsalar başında ne var, alnında ne var, kaşında ne var, gözünde ne var, burnunda ne var, kulağında ne var, ağızında ne var, göğsünde ne var, elinde ne var, belinde ne var, yüzünde ne var, dizinde ne var, ardında ne var, önünde ne var?" soruları sorulmuştur. Bu soruların cevapları şöyle verilmiştir:

Başında tâc-ı devlet, alnında Hûda-yı lem yezel hazretlerine itaat, namaz-ı talib-i taat, kaşında kalem-i kudret, gözümde nur-ı velâyet, kulağında pak Muhammed, burnumda bûy-ı cennet, ağızında emân-ı şehâdet, göğsümde Kur'an-ı Hikmet, elimde dest-i velâyet, belimde kemer-i hidayet, dizimde dem-i hizmet, ayağında erkân-ı meşâyih, ardında ecel, önümde nasib.⁴³

Bu cevapların ardından bir Hatayi nefesiyle anlatılanlar desteklenmiştir.

⁴⁰ Bkz. Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, (Ankara: TTK Basımevi, 1973), 16-20; Hüsamettin Aksu, "Hurûfilik," *DİA*, XVIII, s.408.

⁴¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.19. Hurûfililerin Anadolu'da faaliyetleri, Fazlullah Hurufî'nin en önemli halifelerinden ve aynı zamanda damadı olan Ali el-A'la [Aliyyu'l-A'la] (ö.822/1419), yine halifesi olan ve Alevilerin yedi büyük ozanından biri kabul edilen İmaduddin Nesimi (ö.811/1408), Mîr Şerîf ve Abdülmecid İzzuddin Ferîşteoğlu (ö.864/1459) eliyle olmuştur. Ali el-A'la Anadolu'ya gelip Bektaşiler arasına girerek Fazlullah'ın *Cavidannâme*'sini gizlice okutmuşken, Nesimi şiirleriyle Ferîşteoğlu ise *İşknâme* ve *Âhiretnâme* ve çevirileriyle Anadolu'da etkinlik göstermiştir. Hurûfililerin Anadolu'daki faaliyetleri o kadar etkili olmuştur ki Fatih Sultan Mehmet'in bir ara Hurûfilîğe temayül ettiği rivayet edilmektedir. Ancak vezirlerin müdahalesiyle Hurûfilik, Osmanlı Devleti'nde kovuşturmayaya tabi tutulmuş, birçok Hurûfi yakılarak öldürülmüştür. Kovuşturmalara maruz kalan Hurûfilik zamanla Bektaşilik içine sızmış ve XVI ve XVII. Yüzyıllarda Bektaşiliğin temel inançlarından biri haline gelmiştir. Bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.29.

⁴² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.4a. Bu yazma içinde yer alan bir risale de *Sâhibu'l-Hurûf Dervîş Hüseyini* (61b-62b) adını taşımaktadır ki "sâhibu'l-hurûf" ifadesi açık bir Hurufilik belirtisidir.

⁴³ *Gökçeler*, s.266-267.

4. Sözlü Kültür: Kızılbaş Ozanların Nefes ve Deyişleri

Buyrukların büyük bir bölümünde konu anlatımlarının sonunda başta Hatayi olmak üzere çeşitli ozanların şiirlerine yer verilmektedir. Alevi-Bektaşî kültür dünyasında nefes olarak adlandırılan dinî içerikli şiirlerle konular pekiştirilmiştir.⁴⁴

Buyruklarda, çoğu Hatayi'nin olmak üzere Seyyid Nesimi, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal vb. Alevilik-Bektaşilikte “yedi ulu ozan” olarak kabul görmüş ozanların şiirleri yer almaktadır. Buyruklarda geçen bazı nefes örnekleri şunlardır:

Tarikatta on iki erkân olduğuyla ilgili bir Hatayi Nefesi:

Dervişliğe da'va kılan
Gel sen bu erkâna bak
Hayr için öğredem hem
Hak için vireyim sebk

Evvelki erkân budur
Hâk eylesesin özünü
Yüksekden dökmeyesin
Olasın toprakdan toprak

İkinci erkân budur
Al marifet tohumundan
Öz kendi tarlana bırak
Kâmil olunca besle çak

Hatayi dir anlar hamdur
Anlar dünyada bi-gamdır
Dört kapudur kırk makamdır
Üç yüz altmış altı uğrak⁴⁵

Hız. Ali'nin çakeriyem (hizmetçisiyim) diyen bir Hatayi Nefesi:

Adım İsmail ibni Haydarım
Ali el-Murtezanın çakeriyem
Hüseyini meşrebim ben din içinde
Mevali olanın Hak rehberiyem

Menim gazilerime hurmet eyleye
Gelup anda olanın minberiyem

⁴⁴ Bedri Noyan, “Nefesi,” “Vahdet-i Vücudu, âyin ve erkânı, gelenekleri konu edip bunları rindâne ve kalenderâne bir edâ ile anlatan şiirler” diye tarif ederek nefesin diğer tarikatlarda “ilahi” adıyla anıldığını söyler. Bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, (İstanbul: Ardıç Yayınları, 2000), III, s.44.

⁴⁵ *Gölpınarlı* 198, vr.102a-103a; *Gökçeler*, s.348-350. Bu nefes on dört dördlükten meydana gelmektedir.

Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Meni ayrı evladan sanma gözsüz
Yakin bilun anların serveriyem

Men hem pir ve hem sultan-ı âlem
Hatayiyem Ali'nin çakeriyem⁴⁶

Son olarak Pir Sultan Abdal'dan Yolun Esasları ile ilgili bir Nefes:

Gel gönül karardan aşma
Sözüm sana mürüvvetdir
Gafilin sacdan düşme
Evvel kapuda şeriatdır

Şeriattan edeb öğren
Amelle üstad olur oğlan
Alı dinden bilin bağlan
Kimi farz bil kimi sünnetdir

Eğer bu sırra irersen
Dolan kapudan girersen
Tarikat farzın sorarsan
Yedi farz üçü sünnetdir

Pir Sultan dir kâlu beli
Didin Ya Murteza Ali
Kim kadeh içer kimi çiveli
Bu bize bir aceb dertdir⁴⁷

SONUÇ

Kelime anlamının da çağrıştırdığı üzere yolun adâp ve erkânını öğreten Buyruklar, Şah Tahmasp (ö.984/1576) zamanında Safevi müritleri olan Kızılbaşlar için hazırlanmış tasavvufi-ahlaki kitaplardır. Buyruklarda yolun erkânının açıkça Şah Tahmasp zamanında ortaya konduğu ifade edilmektedir. Şah Tahmasp'ın Kızılbaş müritlerin büyük saygı duyduğu Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin'in yaşayan hatırasına dayalı olarak hazırlattığı bu metinlerde, tamamen bir tarikat olarak ortaya konan Kızılbaşlığa/yola giriş erkânı, taliplerin tarikat içinde sahip olması gereken edepler, musahip tutmak, bir mürşit ve mürebbi tutmanın önemi, dört kapı kırk makam anlayışı, tarikat içinde üç sünnet ve yedi farz, kemer, tac, hırka vb. konular tasavvufi çerçevede işlenmektedir. Ayrıca konular işlenirken Safevi şahlarına sık göndermelerde bulunmaktadır.

⁴⁶ Gölpınarlı 181, vr.51a; Gökçeler, s.450-451.

⁴⁷ Gölpınarlı 198, vr.84a-84b; Gökçeler, s.368-371.

Buyruklar, içerik analizine tabi tutulduğunda, kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Őerifler dışında Şeyh Safi'nin menakıbı durumundaki *Safvetu's-Safa*, *Terceme-i Menakıb-ı Şeyh Safi*, EŞrefoğlu Rumi'nin *Tarikatn mesi*, Anadolu'da ortaya çıkan Fütüvvetnâmeler, Hurufi metinleri ve Kızılbaş ozanların Şiir ve nefeslerinden yararlandıkları görülmektedir.

Aleviler arasında *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* isimleriyle bilinmesine karŐın bugün Aleviler arasında en yaygın olan Buyruk, *Şeyh Safi Buyrukları*dır. Esasen her iki Buyruk türünde de İmam Cafer-i Sadık belirleyici bir aktör olarak bulunmasına karŐın, özellikle bugün Tahtacı Alevilere ait olan *İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda* Safevi izine rastlanmamaktadır. Sadece birkaç Hatayi nefesinin yer aldığı bu Buyruk türünde Safevilerin olmayıŐı, bize göre vaktiyle Safevilerin en büyük destekçilerinden olan Tekelü oymağının Şah Tahmasp ve Şah Abbas zamanlarında Safevi Devleti'yle çatıŐma içerisine girmesi ve sonucunda devletten tamamen uzaklaŐtırılmaları yatmaktadır. Tekelü oymağının Tahtacılarla irtibatı tam olarak bilinemese de en azından her iki topluluk da aynı bölgeye aittir.